

2. La societat civil: avatars d'un concepte recuperat (Gonçal Mayos i Solsona)

Societat civil és un terme reiteratiu, tautològic. En un primer moment no sabem gaire bé què vol afegir o matisar l'adjectiu *civil* al substantiu *societat*. No obstant això, ha estat un terme força utilitzat i, fins i tot, en els darrers anys de la transició política, s'ha desenvolupat al seu voltant una interessant polèmica. Sorpren en principi que una expressió d'aquesta mena pugui donar tant de joc tot i que, evidentment, la seva aparent *cacofonia* amaga una oposició implícita i una gran diversitat d'usos. Certament, no podem treure l'entrellat de la seva canviant significació al llarg de la història i de les diverses polèmiques, ni tampoc no podem desfer l'aparent reiteració tautològica, si no tenim en compte l'ús concret de l'expressió en cada context. Només podem descobrir la seva profunda significació si identifiquem en cada cas el peculiar joc lingüístic en què està inscrita i el paper que hi exerceix.

Cal buscar, doncs, les relacions d'oposició que s'estableixen al voltant de termes bàsicament tautològics com els de *societat civil*, ja que sembla clar que només sorgeix la necessitat de fer-los servir quan cal distingir diversos àmbits (en aquest cas, dins de l'agrupació humana estable). Expressions com la que ens ocupa només s'entenen a partir de l'explicitació d'una distinció o escissió del cos social. L'exemple paradigmàtic pot ésser el d'Agustí d'Hipona quan parla de la ciutat de Déu en contraposició a una ciutat dels pagans: *De civitate dei contra paganos*. Contraposa la ciutat —o el conjunt d'homes— que seguia els principis cristians a la vella Roma, l'antic imperi i la seva religió pagana.

Tota adjectivació indica un matís o una distinció que cal tenir en compte dintre del substantiu adjectivat. En el cas d'Agustí, la distinció subjacent a la *ciutat de Déu* és clara, però ara ens hem de preguntar quina és la contraposició subjacent en el modern terme de *societat civil*.

En el plantejament jusnaturalista, el tema *societas civilis* apareix vinculat a l'intent de trobar la base de la societat, el dret i la política amb independència de les tradicionals explicacions teològiques. Hom cerca l'origen *natural* de la societat més enllà de submissions a punts de vista religiosos-teològics (per exemple, el *Deus legislator* de Suárez). Aquest objectiu de fonamentar un dret natural —i, per tant un dret social— amb independència del *dret diví* porta a cercar una explicació de l'origen —més aviat lògic (com a reconstrucció racional) que no pas històrico-empíric— de la societat humana. D'aquí ve la preocupació per la formulació de teories de l'estat de natura que permetessin fonamentar i comprendre la societat del seu temps.

Dins d'aquest context, es contraposa la societat civil a l'estat de natura, a la vida dels homes fora o abans de la societat estructurada políticament. La societat civil apareix com a instauració natural (en el sentit de *conforme a la natura humana*) d'un ordre político-social i s'oposa a l'estat de natura, que per definició nega tot ordre polític. El contracte o pacte social és la pressuposició necessària que permet de comprendre —segons els jusnaturalistes— els pas de l'estat de natura a l'estat de societat o *societat civil*.

En aquest context, és clar que la societat civil s'identifica amb l'Estat i amb la societat organitzada políticament o *civilitzada*, mentre que s'oposa a una situació dels homes no política, ja sigui perquè és propera a l'estadi animal, o perquè hi ha manca de llei. En el jusnaturalisme, societat civil s'identifica amb societat política —de fet, el mot grec *polis* (ciutat) té com a traducció en llatí el mot *civitas*. Hi ha societat civil quan hi ha un ordre polític, una constitució i unes institucions reconegudes; en definitiva: quan hi ha Estat. Estat i societat civil vénen a ésser per als jusnaturalistes el mateix, són dues maneres de referir-se a la mateixa organització política estable que es contraposa a l'absència d'ordre político-social i de llei.

No és, però, aquest sentit de *societat civil* el que més ens interessa, perquè avui dia es fa servir bàsicament en contraposició a *Estat, societat institucionalitzada* o *societat política*. Efectivament, a partir dels economistes polítics escocesos —Adam Smith el primer— i de Hegel, es va anar distingint la societat civil de l'Estat, de l'organització política. Amb l'expansió econòmica de la burgesia, del comerç i de la indústria, l'expressió va passar a designar els nous àmbits socio-econòmics en desenvolupament. Societat civil passà a designar l'àmbit social que la burgesia con-

siderava més propi i que volia reservar-se en exclusiva.

El liberalisme s'afanyà a justificar la independència de la nova esfera econòmica respecte al control o intervenció de l'organització político-estatal. L'expressió adquireix un nou sentit a partir del rebuig liberal de la intromissió de l'Estat en l'economia i les relacions de producció. Al voltant de les idees de *laissez faire, laissez passer* hi havia sempre la concepció d'una esfera (bàsicament socio-econòmica) independent de l'esfera política. La societat civil passà a ésser definida com una esfera positiva i apolítica. En el seu si —s'afirmava— les relacions neixen de les necessitats objectives del mercat i de l'economia, per la qual cosa, quan l'Estat o la política hi intervenen, no fan sinó provocar disfuncions. Ara la societat civil es contraposa a l'Estat, són dues coses absolutament diferents —diuen— i que no s'han de barrejar mai, ja que responen a principis i dinàmiques totalment oposats. La dinàmica de la societat civil està per damunt de la política i expressa les lleis naturals —no ideològiques— de l'economia.

Marx critica la pretesa apoliticitat de la societat civil i considera, a més a més, que aquesta intenta sempre controlar l'aparell político-estatal. L'Estat no és, en definitiva, sinó la superestructura ideològico-política del tipus predominant de relacions de producció, i, per tant, de societat civil. Una de les tasques revolucionàries consistia —i en això coincidien tant Lenin com Stalin— a destruir l'aparell opressiu en forma d'Estat que la societat burgesa es donava per perpetuar-se. S'acceptava que la societat civil no era idèntica a l'Estat, però alhora s'afirmava que el determinava totalment. La classe que domina en les relacions de producció i en la societat civil domina també l'aparell estatal i el fa servir en benefici propi.

Hi havia dintre dels diversos plantejaments marxistes una comuna desconfiança envers la societat civil i la seva dinàmica. Calia no solament modificar-la des de dintre d'ella mateixa, sinó, sobretot, controlar-la des de fora prenent el poder polític. L'Estat de l'organització política esdevenia, per tant, la instància des de la qual regular i controlar la dinàmica —en principi favorable a la minoria afavorida— de la societat civil. Malgrat considerar que l'Estat representava el braç institucional de les classes afavorides per la dinàmica en la societat civil, no hi havia una desconfiança envers l'Estat paral·lela a la que hi havia envers la societat civil.

El marxisme va acceptar el plantejament liberal i burgès que adjudicava en propietat la societat civil. Va acceptar el principi que la societat civil era burgesa i que la seva dinàmica afavoria inevitablement la burgesia. Hi havia la impressió que era possible conquerir el poder polític —l'Estat— i fer-lo servir revolucionàriament, mentre que romania la desconfiança envers la possibilitat de fer el mateix en la societat civil. Es dubtava de la capacitat de plantejar la batalla a la burgesia en aquell que es considerava el seu terreny. D'alguna manera, la contemporània evolució política dels països socialistes vers un socialisme d'Estat i la burocratització del partit és també conseqüència d'aquesta desconfiança envers la dinàmica pròpia de la societat civil, i així mateix una fetitxització de la força revolucionària de les estructures polítiques —de l'Estat.

És cert, també, que dintre del marxisme s'afirmava la tesi de la necessària extinció de l'Estat en una nova societat sense classes. Però tant Nin com Gramsci pensaven aquesta situació només com a darrera conseqüència de la revolució proletària, quan tots els mecanismes burgesos haurien estat completament abolits. Fins aleshores, el poder polític —en mans de proletaris— era una eina necessària per al complet canvi social, i no es podia acceptar la mera dissolució de l'Estat en la societat. Certament, la desconfiança envers l'Estat —que tant podia ésser burgesa com revolucionària— no era comparable a la que hi havia envers la societat civil —que sempre semblava burgesa.

Curiosament, la desconfiança que hi havia en els rengles marxistes envers la societat civil (que identificaven amb la societat burgesa, com l'etimologia alemanya *bürgerliche Gesellschaft* suggereix) va aparèixer també en les democràcies occidentals —fruit de la seva peculiar evolució. El desenvolupament de l'Estat del benestar o de l'anomenat Estat providència anava també en el sentit de controlar la societat civil des de l'esfera política i estatal. S'intentava evitar les calamitats o disfuncions socials a què l'estricta dinàmica econòmica conduïa, promulgant lleis i normes de contingut social i de defensa dels desprotegits.

Els partits i els sindicats —marxistes o no— intentaven, tot pressionant sobre l'esfera política, provocar uns canvis més ràpids o favorables que no els que permetia l'enfrontament intern en la societat civil. Semblava, igual que dins del marxisme, que el millor camí per a canviar la societat era incidir en la seva estructura política i modificar-la.

També, doncs, des de moltes postures democràtiques no marxistes, es compartia (dintre d'una gran diversitat d'estratègies, és clar) l'opinió de la necessitat que l'Estat intervingués en l'esfera econòmica controlant els seus inevitables desajustaments. És a partir d'aquest context que cal entendre la situació actual i les més recents polèmiques al voltant del terme *societat civil*.

La situació en els Estats desenvolupats (a Occident i als països socialistes més avançats, ja que el Tercer Món del subdesenvolupament és una altra qüestió) ha canviat força en els darrers anys. Ha estat l'èxit del control de l'esfera econòmica o simplement social per part de l'esfera política el que ha modificat les coses. Tant en les anomenades democràcies occidentals com en els anomenats països socialistes, el sector públic controlat més o menys directament per l'Estat ha esdevingut una part considerable i essencial del conjunt de l'economia. D'altra banda, l'extensió dels diversos serveis assistencials —escoles, assegurança social, etc.— fa que l'Administració sigui el principal contractant de treballadors i la principal empresa de cada país. Aquest fet ha provocat conegudes disfuncions en els països socialistes —que ara intenten superar—, però també a Occident. El control dels dèficits en les empreses públiques i la seva reprivatització, malgrat que han estat sobretot promocionats des de governs neoliberals, no han deixat de preocupar i d'ésser acarats per tota mena de governs.

També es constata l'èxit increïble de l'Estat providència o l'Estat burocràtic per reservar-se en exclusiva àmbits d'acció i d'inhibir els tradicionals mecanismes de resposta dintre de la societat civil. L'administració pública —més o menys burocràtica—, amb notable desplaçament de mitjans, ha suplantat sense especial resistència gran part de les tasques fins aleshores deixades a la «iniciativa privada» o l'associacionisme popular. Sovint l'eficàcia mostrada en la suplantació ha estat molt més gran que no l'eficàcia mostrada en l'execució de la tasca assumida.

Però, certament, l'èxit global en aquest procés *provident* o *burocratitzador* —segons com es miri— és absolutament inqüestionable i el punt de partida per a qualsevol anàlisi seriosa. Aquest "èxit" és percebut per creixents sectors com a perillós, ja sigui per excessiu com per deficient.

Si postures neoliberals al voltant de les idees d'*Estat mínim* tenen ara un cert predicament, fins i tot en els cercles més post-moderns, és perquè ha canviat la percepció social de la relació

entre societat civil i Estat. Hom constata amb estupor l'anquilosament de l'organització burocràtica i centralitzada de l'administració pública. La creixent usurpació per part de l'Estat de la representació del conjunt de la societat i, sobretot, la ineficaç administració dels cada dia més abundants mitjans de què disposa, han fet dirigir l'atenció al vell concepte de societat civil. L'èxit evident de l'Estat modern a englobar i abastar la totalitat de la comunitat político-social i convertir-se en la gran instància social —si no l'única— ha fet que, tot oblidant la desconfiança envers la societat civil, molta gent passés a una creixent desconfiança envers l'Estat.

Dintre dels cercles més neoliberals, la crítica se centra en el malbaratament i en el fracàs de l'Estat per a ésser un bon administrador. Dintre dels cercles més radicals, però, hom remarca sobretot l'èxit ofegador de l'Estat per a substituir la dinàmica social i convertir-se en l'única instància col·lectiva. Els primers remarquen el fracàs de l'Estat per a ésser la instància racionalitzadora, almenys dintre dels criteris tecnocràtico-economicistes. Els segons s'esveren per la facilitat amb què l'Estat imposa la seva —peculiar— racionalitat al conjunt de la societat i el paper inhibidor, que té aquesta pretesa racionalitat superior, per a tota proposta alternativa que sorgeixi del conjunt de la societat. Resulta, doncs, que l'Estat, instal·lant-se en la pretesa talaia de la raó universal i objectiva, es limita a considerar tota dinàmica aliena a la pròpia com un atemptat fet des de la particularitat a la racionalitat del conjunt. Aquesta fetitxització de la racionalitat universal que l'Estat diu representar seria —interioritzada pel conjunt de la societat— un motiu més de la inhibició de les raons i propostes sorgides de la societat civil, tot cedint més espai a la Racionalitat —amb majúscules— de l'Estat.

Malgrat les diferències que podem observar en els dos tipus de propostes que hem insinuat, és clar que tant en l'una com en l'altra, si s'ha recuperat el terme societat civil, ha estat per —contraposant-lo a l'Estat— intentar definir un àmbit d'activitat, d'espontaneïtat —en definitiva, de llibertat—, independent dels mecanismes del poder polític o burocràtic. Ja sigui per la consideració del fracàs estatal o pel seu èxit excessiu, es recupera l'interès per definir i potenciar una esfera independent que faci de contrapès —més eficaç i/o menys dirigista— de l'omnipresència actual de l'administració pública.